

Η οπτική των μαθητών Στ' Δημοτικού για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού

Ιωάννα-Αργυρούλα Αθανασιά, Μαρίνα Σούνουλου

Ορισμός του σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο, που μέχρι σήμερα έχει κάνει την εμφάνισή του σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο. Πρόκειται για ένα φαινόμενο, όπου κυριαρχεί η νεανική παραβατικότητα και η χρήση βίας μεταξύ των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον, με στόχο να προκληθεί αναστάτωση (Olweus, 1993). Μερικές από τις συνηθέστερες μορφές του σχολικού εκφοβισμού είναι η επιβολή βούλησης, η πρόκληση βλάβης, η απειλή και η κακοποίηση, που προκαλούν σοβαρές επιπτώσεις όχι μόνο στην ψυχική, συναισθηματική, κοινωνική ανάπτυξη του ατόμου, αλλά και στη διαδικασία της εκπαίδευσης (Χριστοδούλου, 2015).

Ο εκφοβισμός αποσυνθέτει και καθιστά αδύνατη την υλοποίηση του σκοπού του σχολείου, αυτή του «εκπαιδευτικού ιδρύματος, ενός προστατευμένου περιβάλλοντος, ενός ζωτικού πλαισίου, μιας αρχής κοινωνικοποίησης, ενός εργαλείου επιλογής και ενός αναπαραγωγικού ιδρύματος της κοινωνίας» (Duse & Duse, 2021). Επομένως, δικαιολογημένα, έχει αποτελέσει αντικείμενο ενδιαφέροντος σε διάφορα σημεία του πλανήτη, αρχίζοντας από τη Σκανδιναβία, τη Δυτική Ευρώπη, τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, την Ιαπωνία κ.α., καθώς πολλοί μαθητές κατά την έξοδο τους από το σχολείο, αισθάνονται θλίψη, φόβο, αμηχανία και άγχος, γεγονός που δεν τους επιτρέπει να απολαύσουν την παιδική τους ηλικία (Goumeau, 2012).

Το 1999, ο Olweus στην προσπάθειά του να δημιουργήσει μία πιο ακέραιη αποσαφήνιση του όρου, έκανε λόγο για τρία κύρια κριτήρια του σχολικού εκφοβισμού. Το πρώτο κριτήριο αφορά την εσκεμμένη και στοχευμένη χρήση βίας, το δεύτερο τονίζει την επανάληψη στο χρόνο και το τρίτο επισημαίνει την ανισότητα δύναμης που κυριαρχεί στη διαπροσωπική σχέση αυτών των παιδιών, όπου εκτυλίσσεται ο εκφοβισμός (Olweus, 1993). Επομένως, ο σχολικός εκφοβισμός, αφορά μία εσκεμμένη και επαναλαμβανόμενη άσκηση βίας ενός συνόλου ή ενός μαθητή προς έναν άλλο μαθητή, που δυσχεραίνει να αμυνθεί, για διάφορους λόγους. Συχνά, οι λόγοι αυτοί οφείλονται στη διαφορά ηλικίας των εμπλεκομένων και στο αίσθημα αδυναμίας του θύματος να υπερασπιστεί τον εαυτό του κ.α.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ως εκφοβισμός ορίζεται η επα-

νειλημμένη έκθεση του ατόμου, σε δυσάρεστες ενέργειες από ένα άνθρωπο ή μια ομάδα ανθρώπων, προξενώντας του εσκεμμένα τραυματισμό ή δυσφορία (Ferguson, Miguel, Kilburn & Sanchez, 2007).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει αναφορά σε ένα ακόμη στοιχείο που προέκυψε, από την έρευνα των Bollmar, Harris & Milich (2005). Σύμφωνα με την έρευνα, προκύπτει ότι καίριος παράγοντας για τη διαρκή θυματοποίηση αποτελεί ο τρόπος αντίδρασης του θύματος και όχι τόσο τα χαρακτηριστικά του θύτη. Επομένως, η σχέση θύτη και θύματος καθορίζεται από το θύμα, καθώς η αδυναμία αυτοδικαίωσης και το αίσθημα άγχους που εμφανίζει, προσδίδει ικανοποίηση και ευχαρίστηση στο δράστη.

Μορφές σχολικού εκφοβισμού και ρόλοι εμπλεκόμενων

Στη βιβλιογραφία εντοπίζονται διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού. Πιο συγκεκριμένα, το εν λόγω φαινόμενο διακρίνεται σε άμεσο και σε έμμεσο εκφοβισμό. Ο πρώτος διενεργείται κατά πρόσωπο με λεκτική ή σωματική επίθεση, ενώ ο δεύτερος απορρέει ως κοινωνικός αποκλεισμός, χωρίς ο θύτης να αποκαλύπτεται στο θύμα. Στον άμεσο εκφοβισμό συγκαταλέγονται περιστατικά όχι μόνο σωματικής επιθετικότητας (όπως σπρωξίματα, χτυπήματα, κλωτσιές, μπουνιές), αλλά και λεκτικές επιθέσεις (όπως βωμολοχίες, χλευασμοί και απειλές). Αντίθετα, στον έμμεσο εκφοβισμό, ο θύτης επιχειρεί να βλάψει το θύμα, με πλάγιους τρόπους, όπως συκοφαντίες, να στρέψει τους συμμαθητές εναντίον του θύτη, προκαλώντας αρνητικά συναισθήματα, χωρίς όμως να είναι εμφανείς οι προθέσεις του (Μώραλη, 2018: 18-19). Πιο συγκεκριμένα μία ακόμη διάκριση του φαινομένου είναι η προληπτική και η αντιδραστική, που αφορούν τα κίνητρα του θύτη. Ο θύτης χρησιμοποιεί τον προληπτικό εκφοβισμό συνήθως όταν επιδιώκει να βελτιώσει το κύρος του και να αυξήσει τη δημοτικότητα του, ενώ τον αντιδραστικό προκειμένου να λειτουργήσει ως απάντηση σε μία πρόκληση που καθοδηγείται από θυμό (Voulgaridou & Kokkinos, 2015). Τέλος, η αντιδραστική επιθετικότητα μπορεί να θεωρηθεί παθολογική, εφόσον η επιθετική πράξη είναι υπέρμετρη, σε σχέση με τη συναισθηματική πρόκληση (Δουζένης, Καλέμη, Κουρουπάκη & Τζινάκου, 2016).

Στις μέρες μας, πέρα από τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού διακρίνεται σε επιμέρους τύπους, όπως τη σωματική μορφή, τη λεκτική μορφή, τη συναισθηματική μορφή, τη σεξουαλική μορφή, τη ρατσιστική και την ηλεκτρονική μορφή (Ρεντίφης, 2016).

Όσον αφορά τους ρόλους του σχολικού εκφοβισμού, σε μία έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 2010 από τους Belacchi & Farina, αποκαλύπτει οκτώ συνολικά ρόλους του φαινομένου, το δράστη, τον υποστηρικτή και το βοη-

θό του δράστη, το θύμα, τον υπερασπιστή του θύματος, το μεσολαβητή, το παρηγορητή και τους θεατές (Belacchi & Farina, 2012). Αξίζει να σημειωθεί πως η διάκριση των συμμετεχόντων, είναι εμφανής ακόμη και από την προσχολική ηλικία.

Σκοπός και μεθοδολογία της έρευνας

Η εν λόγω έρευνα υπογραμμίζει τη σημαντικότητα της οπτικής των παιδιών, σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Τα τελευταία χρόνια η ταχύτατη ανάπτυξη του φαινομένου, προκαλεί ανησυχία, τόσο στους γονείς και στους εκπαιδευτικούς, όσο και στους ίδιους τους μαθητές. Επομένως, κρίνεται αναγκαίο να ερευνηθεί η δική τους άποψη με βάση προσωπικές εμπειρίες, που θα φωτίσουν τα αίτια εμφάνισής του bullying και άλλους σημαντικούς παράγοντες, προκειμένου να βρεθούν κατάλληλοι τρόποι αντιμετώπισης.

Η αναγνώριση του φαινομένου και η βαθύτερη κατανόησή του, αποτελούν την κατευθυντήρια οδό, προς την εξάλειψη του φαινομένου. Επομένως, το κύριο ερευνητικό ερώτημα, της παρούσας εργασίας ορίζεται ως εξής: «Πού αποδίδουν τα παιδιά δημοτικού το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;», με κύριους άξονες που διευκολύνουν την προσέγγισή του, ως ακολούθως:

- Τι είναι το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού;
- Ποιες είναι οι επικρατέστερες μορφές στο σχολείο και σε ποιους χώρους διενεργείται;
- Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των πρωταγωνιστικών ρόλων (θύτη – θύματος);
- Αίτια απόδοσης του φαινομένου, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των παιδιών.
- Πρόληψη φαινομένου.

Είδος έρευνας

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος συλλογής δεδομένων. Ο επεξηγηματικός χαρακτήρας είναι ένα από τα πλεονεκτήματα που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη μέθοδο. Πιο συγκεκριμένα, για την πραγμάτωση της ποιοτικής έρευνας αξιοποιήθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη, με στόχο την ανάδειξη των απόψεων των μαθητών, σχετικά με το φαινόμενο σχολικού εκφοβισμού, μέσα από τα προσωπικά τους βιώματα. Κάθε συνέντευξη απαρτίζεται από είκοσι εννέα ερωτήσεις, που διαβαθμίστηκαν από γενικές σε πιο ειδικές, σύμφωνα με τους άξονες που αναφέρθηκαν παραπάνω, από τα οποία προκύπτουν πέντε στάδια.

Κατά τη διαδικασία της συνέντευξης, οι συνεντευξιαζόμενοι καλούνται να απαντήσουν μία σειρά ερωτήσεων. Οι εν λόγω ερωτήσεις διαμορφώθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει συνοχή από το ένα υποερώτημα, στο άλλο. Επιπλέον, το εργαλείο της ημι-δομημένης συνέντευξης δίνει τη δυνατότητα στον συνεντευκτή, να αντλήσει επιπλέον πληροφορίες, εφόσον υπάρχουν στοιχεία, που είτε προκαλούν ενδιαφέρον και σχετίζονται με το θέμα, είτε χρειάζονται περαιτέρω διερεύνηση (Παπαναστασίου & Παπαναστασίου, 2016). Όπως προκύπτει, το συγκεκριμένο εργαλείο παρέχει ευελιξία ως προς την τροποποίηση των ερωτήσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί η κατανόησή τους από τα παιδιά (Μάγος, 2005).

Δείγμα της έρευνας

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν έξι παιδιά της ΣΤ΄ Δημοτικού (τρία αγόρια και τρία κορίτσια), εκ των οποίων το ένα παιδί είναι ένα χρόνο μεγαλύτερο, καθώς χρειάστηκε να επαναλάβει μία τάξη του δημοτικού. Όλα τα παιδιά είναι μαθητές του ίδιου σχολείου. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μόνο σε μαθητές από τους οποίους συγκεντρώθηκε το έντυπο ενημέρωσης και συγκατάθεσης γονέα, στο Δήμο Βόλου, τον Μάρτιο του 2022.

Αποτελέσματα της έρευνας

Για την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας εργασίας, αξιοποιήθηκε η θεματική ανάλυση, η οποία προϋποθέτει κατηγοριοποίηση των συλλεχθέντων στοιχείων, σε σχέση με το θέμα που πραγματεύονται. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε η συλλογή των δεδομένων και έπειτα η απομαγνητοφώνηση και η καταγραφή όλου του υλικού. Στη συνέχεια, ακολούθησε η προσεκτική ανάγνωση από την ερευνήτρια, ώστε το υλικό να κατηγοριοποιηθεί σύμφωνα με το ερευνητικό ερώτημα και τους κύριους άξονες που τέθηκαν. Έτσι, η ερευνήτρια διαχώρισε τα δεδομένα με βάση τις θεματικές που αναπτύχθηκαν. Τέλος, πραγματοποιήθηκε η καταγραφή συνοπτικών σχολίων και νοημάτων, βάσει τις απαντήσεις των μαθητών (Τσιώλης, 2018).

Ξεκινώντας από το πρώτο στάδιο, που αφορά την αντίληψη των μαθητών σχετικά με το τι είναι το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, στην ερώτηση, αν έχουν ακούσει για το σχολικό εκφοβισμό, τέσσερα παιδιά απάντησαν θετικά και ένα αρνητικά, χωρίς να δώσουν περισσότερες πληροφορίες. Ενώ, ο Π6 αποκάλυψε πως όχι απλά ξέρει, αλλά και ο ίδιος υπήρξε θύμα bullying, συγκεκριμένα είπε: «*Κυρία το έχω δει και μπροστά μου. Μου κάναν και εμένα bullying παλιά*». Έπειτα, όταν οι μαθητές κλήθηκαν να περιγράψουν τι είναι

ο σχολικός εκφοβισμός, οι περισσότερες απαντήσεις προσεγγίζουν το φαινόμενο ως πρόκληση βλάβης, που γίνεται κυρίως σωματικά ή λεκτικά. Πιο συγκεκριμένα, ο Π1 αναφέρει: «Είναι κάποια παιδιά που κοροϊδεύουν τα άλλα παιδιά, τα ενοχλούν και δεν τους κάνουν παρέα. Μένουν μόνοι τους, στενοχωριούνται και δεν έχουν φίλους να παίζουν». Ο Π3 φαίνεται να αναγνωρίζει τη στρεσογόνο κατάσταση που προκύπτει από το σχολικό εκφοβισμό και αναφέρει: «είναι ένα πράγμα που κάποια μεγάλα παιδιά και μικρότερα προκαλούν στρες και άγχος σε κάποια άλλα παιδιά, όταν τους κάνουν, ξέρω γω, *bullying*. Δηλαδή να τους κοροϊδεύουν και να μαζεύετε μια ομάδα, να το κοροϊδεύουν ή να το χτυπάνε», ενώ ο Π6 αναγνωρίζει ως θύμα *bullying* τα βαθιά συναισθήματα που αισθάνονται αυτά τα παιδιά και αναφέρει: «Φόβος, τρόμος, απειλή».

Στο δεύτερο στάδιο, που αφορά τις επικρατέστερες μορφές του *bullying* στο δημοτικό σχολείο καθώς και τους χώρους που διενεργείται οι μαθητές αποκαλύπτουν κυρίως το σωματικό, λεκτικό και συναισθηματικό εκφοβισμό. Αρχικά, αξίζει να σημειωθεί πώς στην ερώτηση, αν τα παιδιά έχουν δει να συμβαίνει αυτό στο σχολείο τους, απάντησαν όλα αρνητικά, εκτός από ένα. Χρειάστηκε να γίνουν επιπλέον ερωτήσεις από την ερευνήτρια, προκειμένου οι μαθητές να αναφέρουν κάποια περιστατικά. Ενδεικτικές ερωτήσεις είναι: «Αυτά, ας πούμε που μου είπες πριν, σχετικά με το τι είναι το *bullying*, δεν έχεις δει να γίνονται ποτέ;» ή «Έχει ζητήσει ποτέ κάποιος συμμαθητή σου τη βοήθεια σου ή να σου πει ότι δε νιώθω καλά, με κάτι που συμβαίνει;». Στη συνέχεια, στις επόμενες ερωτήσεις που ακολούθησαν και αφορούσαν τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνουν οι μαθητές το σχολικό εκφοβισμό, η Π4: «Εεε, κάποιες φορές ας πούμε έπαιρνε τα πράγματα μας. Κοροϊδεύουν, κάνουν τον άλλον να μη νιώθει καλά για τον εαυτό του... Εεε, του ρίχνουν την αυτοπεποίθηση». Η Π5 αναφέρει: «Εεε, δεν ήταν ακριβώς παιδιά. Ήταν ένα. Και δηλαδή, μαλώνουμε όλη την ώρα και μετά... Και απλώς δεν ξέρω πως τα κατάφερνε, ήταν λες και εγώ έφταιγα για όλα... Και κάθε μέρα γινόταν αυτό. Και μετά, όταν τελείωνε η μέρα, όταν είμασταν μπροστά στους γονείς, με αγκάλιαζε λες και δε γινόταν τίποτα. Και αυτή κάθε φορά που έκανα παρέα με κάποιον άλλον ή γενικά αν έκανα κάτι που αυτή δεν ήθελε, αντιδρούσε πολύ άσχημα. Κι αυτό γινόταν σχεδόν κάθε μέρα. Και έλεγε... ψέματα στις φίλες μου... Να μη μου μιλάνε». Τέλος, ο Π6 αναφέρει: «Μόλις είχα πατήσει το πόδι μου στο σχολείο, ένας συμμαθητής μου άρχισε και με έσπρωχνε. Με χτυπάγαν παντού. Στα χέρια, στα πόδια, στην κοιλιά., ήταν δεκαπέντε άνθρωποι που έπεσαν πάνω μου».

Όσον αφορά τους χώρους, στους οποίους πραγματοποιείται ο σχολικός εκφοβισμός, οι μαθητές κάνουν λόγο για το προαύλιο, την τάξη, το δρόμο κατά την έξοδο του σχολείου, τη διαδρομή από το σχολείο στο σπίτι, τις «κρυφές γωνίες» και τις τουαλέτες. Ειδικότερα, ο Π3 επισημαίνει: «Εεε, το έβλεπα να

συμβαίνει κάπου κρυφά, ξέρω γω σε καμία γωνία ή πίσω από το σχολείο». Ο Π6 αποκαλύπτει: «Ε, όταν ήμουν στις τουαλέτες καμιά φορά, έμπαιναν μέσα και μου κατέβάζαν τα παντελόνια και με κάνανε ρεζίλι. Μια φορά φέραν κινητά μαζί τους και με βγάζαν φωτογραφία».

Επιπλέον, στην ερώτηση: «Τι κάνεις εσύ όταν το βλέπεις;» και οι έξι μαθητές απάντησαν πως ενημερώνουν κάποιο δάσκαλο. Αξίζει να σημειωθούν οι παρακάτω αναφορές, η Π2: «Εεε, είναι αλλά όταν μαλώνουνε, (όταν μιλάνε δηλαδή), δεν πρέπει να κάνεις κάτι, γιατί έχουν τις διαφορές τους... Αυτά. Αν δεν είναι κανένας δάσκαλος και χτυπιούνται θα φωνάξω το δάσκαλο. Δε θα αναμειχτώ, γιατί θα με χτυπήσει». Ακόμη, ο Π6, που ήταν ο ίδιος θύμα για πέντε χρόνια κατ' εξακολούθηση ενημερώνει το δάσκαλο, την οικογένειά του και το συζυγιά με τους φίλους του. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Τους έλεγα όλη την ώρα τι να κάνω και τι να κάνω ρε παιδιά... Τι να κάνω, πείτε μου κάτι. Πάω να πω στην καθηγήτρια μου, λέει ε άμα... Π.χ. τους βάζει τιμωρία, δεν καταλαβαίνουν τις τιμωρίες. Το ξανακάνουν πάλι».

Συνεχίζοντας στο τρίτο στάδιο, οι μαθητές ρωτήθηκαν για τα χαρακτηριστικά των παιδιών που δέχονται ή κάνουν bullying. Ξεκινώντας, από τα θύματα του σχολικού εκφοβισμού, τα παιδιά ανέφεραν πως έχουν δει να εκφοβίζονται άτομα με χαμηλή επίδοση στα μαθήματα, κοντοί, με χαμηλή επίδοση την ταχύτητα, αδύναμα άτομα, δεν έχουν φίλους, είναι αγοροκόριτσα, έχουν μικρότερη ηλικία από τους δράστες. Συνεχίζοντας με τους θύτες, ο Π1 αναφέρει: «Αυτά που δεν κάθονται να διαβάσουν, που βαράνε συνέχεια...», η Π2 αναφέρει: «Και το άτομο που το κάνει είναι κι αυτό κάπως (σε παρένθεση) αδύναμο, επειδή δεν το κάνει κάποιος άνθρωπος, ο οποίος ξέρει ποιος είναι κτλ.», ενώ η Π5 επισημαίνει: «Ήταν πιο πολύ παιδιά με αυτοπεποίθηση. Δηλαδή, καλοί μαθητές και αγόρια και κορίτσια», «Ναι και τα παιδιά που κάνουν bullying, νομίζω έχουν πρόβλημα και με τους γύρω τους. Δηλαδή, παθαίνουν και κάτι παρόμοιο από κάποιον άλλον». Τέλος, ο Π6 επισημαίνει: «Είναι αγόρια και κορίτσια. Άμα τους δεις σε χαρακτηριστικά, νομίζεις ότι αυτά δεν κάνουν bullying. Θέλουν όλη την ώρα να πειράζουν κάποιον».

Ένα από τα σημαντικότερα στάδια της συνέντευξης είναι το τέταρτο, που αφορά τα αίτια απόδοσης του φαινομένου, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των μαθητών, αποκαλύπτοντας τη στάση των παιδιών ως θύματα του σχολικού εκφοβισμού. Ξεκινώντας, με το ερώτημα: «Γιατί πιστεύεις ότι το κάνουν αυτό; Προσπαθούν να πετύχουν κάτι;», Ο Π1 απαντά: «Προσπαθούν να κοροϊδέσουν τα άλλα τα παιδιά, να μην έχουν αυτοπεποίθηση» και σε επόμενη ερώτηση που τέθηκε από την ερευνήτρια, αν τα καταφέρνουν, εκείνος απαντά: «Μερικές φορές ναι, αν τα παιδιά το πιστέψουνε, θα το καταφέρουνε», επισημαίνοντας πως μπορούν να επηρεάσουν τη γνώμη τους, ακόμη και τον ίδιο τους τον εαυτό. Η

Π2 απαντά: «Γιατί ζηλεύουν και θέλουν να τους πάρουν». Ο Π3 αναφέρει: «Ε, μερικές φορές πάνε σε αυτούς που δεν έχουν τίποτα. Απλά, να τους προκαλέσουν μια κατάθλιψη. Δεν ξέρω. Μόνο για την πάρτη τους και να... Μ' αυτό που κάνουν να χαίρονται». Από την άλλη μεριά η Π4 αναφέρει: «Νομίζω... Προσπαθεί να βρει φίλους». Η Π5 λέει: «Το άτομο που το κάνει είναι κι αυτό κάπως (σε παρένθεση) αδύναμο, επειδή δεν το κάνει κάποιος άνθρωπος, ο οποίος ξέρει ποιος είναι κτλ.». Γενικότερα, αναφέρει: «Ναι και τα παιδιά που κάνουν bullying, νομίζω έχουν πρόβλημα και με τους γύρω τους. Δηλαδή, παθαίνουν και κάτι παρόμοιο από κάποιον άλλον. Ναι και αντιδρούν έτσι για τί νομίζουν πως αυτό είναι το σωστό. Για παράδειγμα μπορεί να έχουν πρόβλημα με τους γονείς τους ή οι γονείς τους να μαλώνουνε και να νιώθουν άσχημα ή μόνοι τους. Και να βγάζουν το θυμό τους ή κάτι παρόμοιο σε ένα άλλο άτομο, που να είναι αδύναμο». Ο Π6: «Δεν ξέρω γιατί δε με θέλαν στην παρέα τους. Δε με συμπαθούσαν καθόλου. Ήταν λες και εγώ ήμουν το και αυτοί ήταν οι γίγαντες. Σαν υπηρέτη τους. Πώς να στο πω... Να με πληγώσουν σοβαρά. Γιατί μάλλον ήμουνα ο καινούργιος και δε με ξέρανε καλά».

Έπειτα, σε ερώτημα που τέθηκε από την ερευνήτρια, για το αν αντιδρούν τα θύματα του σχολικού εκφοβισμού, τα παιδιά απαντούν, ο Π1 λέει: «Όχι, δεν κάνουν τίποτα», επισημαίνοντας πως δεν υπερασπίζονται τον εαυτό τους, γιατί στενοχωριούνται και φοβούνται. Η Π4 επισημαίνει: «Υπερασπίζονται τον εαυτό τους και κάποιες φορές επίσης, μπορεί να υπερασπιστούν τον εαυτό τους, αλλά μετά πάνε και το λένε σε κάποιο δάσκαλο». Ο Π6 ανέφερε πως όταν του επιτίθονταν οι μαθητές, εκείνος προσπαθούσε να αμυνθεί και δε σκέφτηκε, αλλά ούτε και θέλησε να τους κάνει τα ίδια.

Ένα εξίσου σημαντικό ερώτημα, που τέθηκε από την ερευνήτρια είναι αν τα θύματα ζητούν βοήθεια. Ο Π3: «Ναι μπορεί να ζητάν βοήθεια από το δάσκαλο ξέρω γω να τους μαλώσει εκείνη την ώρα ή να το κρατήσουν γι' αυτούς και να νιώθουν άσχημα για μια ζωή». Η Π5 ανέφερε πως αρχικά, έμενε μόνη της σε μία γωνία και έκλαιγε. Στη συνέχεια, μίλησε με τη μαμά της, έπειτα πραγματοποιήθηκε μία συνάντηση με τη διευθύντρια και τους γονείς των παιδιών, προκειμένου να λυθεί. Ο Π6 ανέφερε πως ζήτησε βοήθεια από τα μπατζανάκια του, που πήγαιναν στο ίδιο σχολείο, με αποτέλεσμα να πιαστούν στα χέρια με τους θύτες του. Επιπλέον, ζήτησε βοήθεια από την οικογένεια του, από το σχολείο και από τους φίλους του. Σε μία συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο σχολείο και με τους άλλους γονείς των παιδιών, επισήμανε πως οι γονείς των θυτών δεν τον πίστευαν και μάλιστα έλεγαν εξ αρχής πως αποκλείεται το δικό τους παιδί να έχει κάνει κάτι τέτοιο.

Τέλος, στο στάδιο πρόληψης του φαινομένου, αξίζει να σημειωθεί πως ορισμένα παιδιά αναγνωρίζουν πως δε χρειάζεται βοήθεια μόνο το θύμα, αλλά

και θύτης. Κάποια από αυτά μάλιστα εστιάζουν στο θύτη. Έτσι, στην ερώτηση, αν θα μπορούσαν να βοηθηθούν αυτά τα παιδιά, Η Π2: «*Να τους μάθουμε να μη χτυπάνε, να μιλάνε όμορφα, να μη βρίζουν ας πούμε. Να είναι όλοι φίλοι μεταξύ τους. Να μη μισούνται*». Η Π4: «*να τους εξηγούμε κάποια πράγματα. Το να μην πειράζουνε τα άλλα τα παιδιά, γιατί δεν είναι τόσο ωραίο πάντα. Να το βοηθάμε και εκείνο, για να έχει φίλους και να αλλάξει χαρακτήρα*». Η Π5: «*Ο μόνος τρόπος λογικά είναι ή να αντιδράσει το άτομο*». Ο Π6: «*Να τα πουν στους γονείς τους. Να τα καταφέρουν. Να βρουν το θάρρος. Και όλα γίνονται με το λόγο. Όχι συνέχεια με εκβιασμό και με τον τρόπο*».

Στην ερώτηση, αν πιστεύει πως θα αντιδρούσαν διαφορετικά αν ήξεραν περισσότερα πράγματα για το σχολικό εκφοβισμό, Η Π2: «*Για τα παιδιά που δέχονται, ναι. Γι' αυτούς που το κάνουν, μπορεί...*». Ο Π3: «*Λογικά ναι (για τα θύματα) και όχι για τους θύτες, γιατί θα έκαναν τα ίδια σε κάποιο άλλο παιδί ή στο ίδιο*». Η Π5: «*Δε νομίζω, επειδή αν δεν το έχεις ξαναπάθει, νομίζω δεν ξέρεις ακριβώς πως είναι και μπορεί να μη νομίζεις καν, ότι είναι bullying*».

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα ήθελε να μάθει περισσότερα για το σχολικό εκφοβισμό, δύο από τους μαθητές υποστηρίζουν πως δε θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα. Αντιθέτως, η Π2: «*Να μου μιλήσουν, να διαβάσω, να δω καμία ταινία για το πώς είναι*». Η Π4 αναγνωρίζει πως χρειάζεται να τους μιλήσει κάποιος που να ξέρει για το συγκεκριμένο φαινόμενο. Συγκεκριμένα αναφέρει: «*Το να φωνάζουμε ας πούμε ένα δάσκαλο, που να ξέρει για το σχολικό εκφοβισμό και να μας εξηγήσει πράγματα που μπορεί να κάνουνε τα παιδιά που κάνουνε bullying*». Η Π5: «*Μμ... Δεν ξέρω. Εεε, μπορεί και η συζήτηση με πολλά άτομα να κάνει καλό, να ακούς πολλές γνώμες... Και στο σχολείο δηλαδή, αλλά και στο σπίτι, να στο πει η μαμά σου*».

Τελειώνοντας, στο ερώτημα, αν έχει ενημερωθεί μέχρι τώρα για το bullying, τρία παιδιά απαντούν αρνητικά. Ο Π1 απαντά: «*Ναι, μας είχαν καλέσει όλες τις τάξεις εδώ πέρα και μας έβαλαν στον προτζέκτορα και είδαμε. Νομίζω ήμουν 8-9 χρονών*», ενώ ο Π3 όταν ήταν επτά χρονών από τον μπαμπά του. Η Π5 αναφέρει: «*Ναι, πολλές φορές. Η μαμά μου. Γενικά και ο δάσκαλος μας έχει πει και μιλάμε και με τους συμμαθητές μας. Στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού*».

Συμπεράσματα

Ξεκινώντας, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως διακρίνονται τόσο νωρίς στους μαθητές, τα τρία κυριότερα χαρακτηριστικά του φαινομένου, με βάση τη βιβλιογραφία και χαρακτηρίζουν το bullying, εννοώντας τη στοχευμένη επιθετικότητα, τη συχνότητα, και την πρόκληση βλάβης.

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις των παιδιών, ο σχολικός εκφοβι-

σμός αποτελεί μέρος της καθημερινότητας τους, που βρίσκει πρόσφορο έδαφος στο σχολικό περιβάλλον. Τα μισά παιδιά που ερωτήθηκαν, έχουν ακούσει για το σχολικό εκφοβισμό, ενώ τα άλλα μισά τον έχουν υποστεί. Έτσι, όταν ρωτήθηκαν για το τι είναι το bullying, αναφέρθηκαν σε κάποιες από τις μορφές του, επισημαίνοντας το λεκτικό και σωματικό εκφοβισμό. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύεται η πρόκληση βλάβης ψυχική ή σωματική. Επιπλέον, κάνουν λόγο και για πιο έντονα συναισθήματα, όπως το φόβο, τον τρόμο, την απειλή, τη στενοχώρια ακόμη και την κατάθλιψη.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ήδη τα παιδιά έχουν δει να συμβαίνει στην ηλικία τους, ο σωματικός και ο λεκτικός εκφοβισμός. Έτσι, με πιο στοχευμένες ερωτήσεις που τέθηκαν από την ερευνήτρια, οι μαθητές αναφέρθηκαν σε συγκεκριμένα περιστατικά που είτε ήταν μάρτυρες, είτε συνέβησαν στους ίδιους. Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές έκαναν λόγο για κοροϊδευτικά και υβριστικά σχόλια, χτυπήματα, μπουνιές, κλωτσιές, σπρωξίματα και δυνατό τραβήγματα με κίνδυνο να πνιγούν. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, πως τουλάχιστον οι μισοί μαθητές επισημαίνουν τα έντονα χτυπήματα των θυτών, προς τα θύματα. Πολλές φορές, όπως αναφέρουν οι θύτες δεν ελέγχουν τη δύναμη τους και δεν αντιλαμβάνονται τις σοβαρές συνέπειες, που μπορεί να επιφέρουν στο άτομο. Ακόμη, δε θα μπορούσε να μην αναφερθεί το γεγονός πως κάποιοι συνομήλικοι ενός παιδιού (που πήγαινε σε προηγούμενο σχολείο), δε δίστασαν να εισβάλουν κατ' εξακολούθηση στις τουαλέτες του σχολείου, να αφαιρούν τα ρούχα του και να τον φωτογραφίζουν. Όταν ρωτήθηκε τι έκαναν οι θύτες με αυτές τις φωτογραφίες, απάντησε πως δεν γνωρίζει τι απέγιναν μετά. Επιπλέον, ο συναισθηματικός εκφοβισμός λαμβάνει χώρα και στις τάξεις του δημοτικού, με κίνδυνο ειδικότερα την πρώτη περίοδο το θύμα να μην αναγνωρίζει το bullying, που δέχεται. Από τη συνέντευξη μίας μαθήτριας, επισημαίνεται και ο διαφορετικός στόχος του θύτη σε σχέση με τη βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα ο θύτης – φίλη του κοριτσιού επιδίωκε με την απομόνωση της από άλλα παιδιά, καθώς ήθελε μόνο η ίδια να είναι η κολλητή της. Έτσι, την κατηγορούσε συνεχώς, όταν δεν της άρεσε κάτι που έκανε και έλεγε ψέματα στα άλλα παιδιά. Ειδικότερα, το θύμα ανέφερε πως δεν καταλάβαινε πως το έκανε, πως το κατάφερνε πάντα.

Οι μορφές σχολικού εκφοβισμού που αναφέρθηκαν, σημειώνονται σε διάφορα μέρη του σχολείου. Τα παιδιά υπέδειξαν το χώρο της τάξης, το προαύλιο, τις τουαλέτες και κάθε κρυφή γωνιά, στην οποία δε θα γίνει εύκολα αντιληπτό το περιστατικό. Επιπλέον, ένας μαθητής εξαιτίας της τραυματικής εμπειρίας του, επισήμανε το χώρο του WC, ως ένα χώρο που δεν παρευρίσκεται συχνά κάποιος ενήλικας, με αποτέλεσμα οι θύτες να ενεργούν ανενόχλητοι. Ακόμη, δύο παιδιά ανέφεραν πως το bullying των θυμάτων συνεχίζεται και εκτός

σχολείου, καταδεικνύοντας τη διαδρομή από το σπίτι στο σχολείο. Επιπρόσθετα, οι μαθητές ανέφεραν πως συνήθως οι δράστες επιλέγουν να ασκούν bullying όταν δεν είναι παρών κάποιος ενήλικας. Ωστόσο, επισημάνθηκαν κάποια περιστατικά που διαδραματίστηκαν με την παρουσία, εκπαιδευτικού, χωρίς όμως να αντιλαμβάνεται τι συμβαίνει. Οι ίδιοι θεωρούν σημαντική τη συμβολή του/της δασκάλου/ας και γι' αυτό, όταν ρωτήθηκαν τι κάνουν όταν βρίσκονται σε ένα περιστατικό σχολικού εκφοβισμού, οι περισσότεροι απάντησαν πως καλούν τον/την εκπαιδευτικό, προκειμένου να σταματήσει ο τσακωμός. Ακόμη, δύο μαθητές ανέφεραν πως είναι καλύτερα να ειδοποιήσουν το δάσκαλο/α, ώστε να μη χειροτερέψει η κατάσταση, αλλά και να μην πάθουν το ίδιο. Θεωρούν πιο αποτελεσματικό να εξηγήσει εκείνος/η στο θύτη πως πρέπει να σταματήσει. Έτσι, πολλές φορές οι εκπαιδευτικοί καταφεύγουν σε τιμωρίες των δραστών, οι οποίες όμως δεν αποδίδουν, αφού οι θύτες συνεχίζουν να εκφοβίζουν τα ίδια παιδιά και μετά την τιμωρία.

Εξίσου μεγάλης σημασίας είναι και τα χαρακτηριστικά των παιδιών που δέχονται ή εκείνων που ασκούν σχολικό εκφοβισμό. Οι μαθητές παρατήρησαν πως τα παιδιά που υπήρξαν θύματα bullying είχαν χαμηλές επιδόσεις στα μαθήματα, χαμηλή επίδοση στο τρέξιμο, είχαν μείνει σε τάξη, αδύναμα παιδιά, ήταν νέοι μαθητές στο σχολείο, διέφεραν σε χαρακτηριστικά της εξωτερικής τους εμφάνισης (π.χ. το χαμηλό ύψος), όπως προκύπτει και από τη βιβλιογραφία σύμφωνα με τη Ζερβάκη (2016). Από την άλλη μεριά, οι μαθητές έκαναν λόγο όχι μόνο για μία ομάδα δραστών, αλλά και για μεμονωμένο θύτη που δρούσε ενάντια σε άλλα παιδιά, ένα ή και περισσότερα. Γενικότερα, είναι αγόρια και κορίτσια και πολλές φορές δεν έχουν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, με το οποίο να είναι αναγνωρίσιμοι. Ωστόσο, ορισμένοι μαθητές αναφέρουν πως δεν έχουν άλλους φίλους, πέρα από την παρέα τους με την οποία ασκούν bullying. Ακόμη, θεωρούν πως είναι εκείνοι που έχουν χαμηλή επίδοση και τους αρέσει να ενοχλούν – χτυπούν τους άλλους. Άλλος μαθητής αναφέρει πως δεν είναι καλοί χαρακτήρες, ενώ υπήρξε διχογνωμία σχετικά με το αν οι δράστες είναι αδύναμοι ή έχουν αυτοπεποίθηση.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί, πως ενώ οι μαθητές παρατήρησαν ορισμένα χαρακτηριστικά των θυμάτων, δυσκολεύτηκαν να βρουν μία εξήγηση, ως αιτία που δικαιολογεί την επιλογή τους, από τους θύτες. Ωστόσο, αναφέρουν πως οι δράστες επιχειρούν να μειώσουν την αυτοπεποίθηση των θυμάτων, να τους προκαλέσουν έντονη θλίψη, τους αρέσει αυτό που κάνουν και ευχαριστιούνται με αυτό, γεγονός που προκύπτει από διάφορες έρευνες που υποστηρίζουν πως οι θύτες δεν έχουν αναπτύξει το αίσθημα της ενσυναίσθησης, δεν αισθάνονται ενοχές για τις δράσεις τους και χρησιμοποιούν τη βία προκειμένου να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους και να επιβεβαιώ-

σουν τις πεποιθήσεις τους (Καραμίντζιου, 2008: 34). Κάποιοι μαθητές υποστήριξαν ότι ζηλεύουν ή δε συμπαθούν τα θύματα, όπως προκύπτει και από τους Al Ali, Gharaibeh & Masadeh (2017). Άλλη μαθήτρια υποστήριξε πως οι θύτες προσπαθούν να βρουν φίλους, ενώ ένα άλλο παιδί θεωρεί πως είναι αδύναμα άτομα, που δεν γνωρίζουν ακόμη καλά τον εαυτό τους και υποθέτει ότι και οι ίδιοι έχουν υπάρξει με κάποιο τρόπο θύματα, είτε από τους συμμαθητές τους, είτε από την οικογένεια τους.

Σε αυτό το σημείο θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφερθούν τα αποτελέσματα, σχετικά με την αντίδραση ή την υπεράσπιση των θυμάτων, κατά το περιστατικό. Τις περισσότερες φορές τα παιδιά που δέχονται bullying δεν αντιδρούν, γιατί στενοχωριούνται και φοβούνται, όπως προκύπτει και από τον Ζεργιώτη (2014). Ελάχιστα παιδιά θα αντιδράσουν. Ωστόσο, κάποιοι μαθητές προσπαθούν να αμυνθούν, είτε τοποθετώντας τα χέρια τους σε στάση άμυνας, είτε χτυπούν κι εκείνοι τους θύτες, επισημαίνοντας πως τα χτυπήματα είναι μικρότερης έντασης, καθώς αντιλαμβάνονται ότι τα θύματα επιδιώκουν να προστατευτούν και όχι να προκαλέσουν κακό στους θύτες. Ακόμη, μπορεί φραστικά να επιχειρήσουν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους.

Τουλάχιστον οι μισοί ερωτηθέντες ανέφεραν τα θύματα bullying, έπειτα από το περιστατικό, ζητούν βοήθεια από τον/την εκπαιδευτικό. Ωστόσο, ένας μαθητής αποκάλυψε πως σε μία συνάντηση που πραγματοποιήθηκε από τη διευθύντρια και τους γονείς των μαθητών, οι γονείς των θυτών αρνιόταν εξ' αρχής τις κατηγορίες που αφορούσαν τα παιδιά τους, γεγονός που δυσκολεύει το έργο του σχολείου. Από την άλλη μεριά, ένας μαθητής αποκρίθηκε πως μπορεί να μη μιλήσουν σε κανένα και αυτό να τους κάνει να νιώθουν άσχημα για μια ζωή. Με αυτό το σχόλιο επισημαίνεται η βαθιά συναισθηματική κατάπτωση του ατόμου, που έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Επιπλέον, στην αρχή του σχολικού εκφοβισμού το παιδί μπορεί να νιώθει αδύναμο, μη μπορώντας να αντιδράσει, με αποτέλεσμα να απομονώνεται μόνο του, προκειμένου να ξεσπάσει σε κλάματα, κάτι που δεν μπορεί να ελέγξει εκείνη τη στιγμή. Ακόμη, δύο παιδιά ανέφεραν ότι ζήτησαν βοήθεια από την οικογένεια τους, ενώ ένας άλλος μαθητής υποστήριξε πως τα θύματα δεν το αναφέρουν στους γονείς τους, για να μην πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις το θέμα. Τέλος, ένας μαθητής που υπήρξε θύμα ανέφερε πως έπειτα από το περιστατικό, το συζητούσε με τους φίλους του, προκειμένου να βρει λύση.

Φτάνοντας στο τελευταίο στάδιο της πρόληψης του σχολικού εκφοβισμού, είναι εντυπωσιακό που ορισμένοι μαθητές αναγνώρισαν πως και οι θύτες χρειάζονται βοήθεια και εστίασαν σε εκείνους. Γενικότερα, ανέδειξαν το σημαντικό ρόλο της φιλίας και ειδικότερα μιας μεγάλης παρέας, όπου όλοι μαζί μπορούν να είναι φίλοι. Θεωρούν ότι με αυτό τον τρόπο δε θα είναι εύκολο

να εκδηλωθούν ανάλογα περιστατικά. Ακόμη, κάνουν λόγο και για τη συμβολή των εκπαιδευτικών και της οικογένειας, με στόχο να «τους μάθουν», όπως λένε να μην έχουν άσχημη συμπεριφορά. Ειδικότερα, ένας μαθητής υποστηρίζει πως χρειάζεται να το αναφέρουν στους γονείς τους, επισημαίνοντας το θάρρος που χρειάζεται να έχουν. Ο ίδιος θεωρεί πως όλα μπορούν να λυθούν με το λόγο και όχι με τον εκφοβισμό.

Επιπρόσθετα, η πλειοψηφία του δείγματος αναφέρει ότι αν τα παιδιά είχαν ενημερωθεί για το σχολικό εκφοβισμό, θα αντιδρούσαν διαφορετικά. Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους, είναι μία πιθανότητα, που θεωρούν πιο βέβαιη για τα θύματα. Αντίθετα, για τους θύτες κάποιιοι από αυτούς απαντούν υποθετικά, έχοντας την ελπίδα, πως δε θα εκδήλωναν τέτοια συμπεριφορά, ενώ κάποιιοι άλλοι υποστηρίζουν πως θα συνέχιζαν να ασκούν bullying στο ίδιο ή σε κάποιο άλλο παιδί.

Έπειτα, όταν οι μαθητές ρωτήθηκαν αν θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα για το εν λόγω φαινόμενο, υπήρξε διχογνωμία στις απαντήσεις του. Πιο συγκεκριμένα, δυο από τους μαθητές απάντησαν πως δε θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα και όσα ξέρουν, τα ξέρουν. Σε αυτό το σημείο να σημειωθεί, ένα από αυτά τα παιδιά υπήρξε θύμα bullying για πέντε χρόνια κατ' εξακολούθηση, ενώ ο άλλος μαθητής δεν ανέφερε κάτι αντίστοιχο, για τον εαυτό του. Ωστόσο, η ένταση στη φωνή του και η ίδια σχεδόν απάντηση με το θύμα, δημιουργούν υποθετικές σκέψεις, για το ενδεχόμενο, μήπως υπήρξε και ο ίδιος θύμα και δεν θέλησε να το αποκαλύψει στη συνέντευξη. Από την άλλη μεριά, οι περισσότεροι μαθητές ανέφεραν πως θα ήθελαν να μάθουν περισσότερα είτε με βίντεο, είτε διαβάζοντας κάτι σχετικό, είτε με συζητήσεις που θα πραγματοποιούσαν με τους συμμαθητές τους, προκειμένου να υπάρξει πληθώρα αντιλήψεων. Επιπλέον, μία μαθήτρια ανέφερε ότι θα επιθυμούσε να ενημερωθεί για το θέμα, από κάποιο εκπαιδευτικό, επισημαίνοντας τις κατάλληλες γνώσεις που χρειάζεται να έχει, σχετικά με το bullying.

Τέλος, μισά από τα παιδιά ανέφεραν πως δεν έχουν ενημερωθεί ως τώρα για το σχολικό εκφοβισμό, ενώ οι άλλοι τρεις μαθητές υποστήριξαν ότι έχουν λάβει κάποια σχετική ενημέρωση, είτε από τους γονείς, είτε από τους εκπαιδευτικούς.

Αντί επιλόγου

Οι συνέπειες που προκύπτουν από το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, στους μαθητές – θύματα, χρήζει άμεσης αντιμετώπισης, καθώς μπορεί να αποβούν δραματικές. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που οι μαθητές κακοποιούνται, έχοντας αποκτήσει σοβαρές σωματικές και ψυχικές βλάβες. Υποφέ-

ρουν από πονοκεφάλους, εφιάλτες και ψυχικές διαταραχές. Πολλές φορές τα παιδιά απομονώνονται περισσότερο στον εαυτό τους, χάνουν και τους λιγοστούς φίλους που έχουν, νιώθουν απελπισμένοι και συχνά να οδηγούνται σε κατάθλιψη. Τέλος, οι μαθητές δεν αισθάνονται πλέον ασφάλεια στο σχολικό πλαίσιο, συχνά αρνούνται να συνεχίσουν το σχολείο και εγκαταλείπουν το στόχο τους (Βλάσση & Μπέκα, 2016). Κύριο μέλημα τους τώρα δεν είναι η γνώση, αλλά πώς θα «περάσουν» άλλη μία μέρα στο σχολικό περιβάλλον, με αποτέλεσμα να διακατέχονται συνεχώς από ένα αίσθημα αμηχανίας και φόβου, που τους προκαλεί πανικό (Graham, 2016).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βλάσση, Σ., & Μπέκα, Κ. (2016). Προγράμματα πρόληψης σχολικού εκφοβισμού (Bullying). Στο Γ. Παπαδάτος, Σ. Πολυχρονοπούλου, Α. Μπαστέα (επιμ.), *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή* (σσ. 268-276). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. <http://dx.doi.org/10.12681/edusc.168>
- Δουζένης, Α., Καλέμη, Γ., Κουρουπάκη, Δ., & Τζινάκου, Γ. (2016). Διαταραχές ταυτότητας και επιθετικότητα. *Εγκέφαλος*, 52(2). Ανακτήθηκε 5 Οκτωβρίου 2021, από <http://www.encephalos.gr/pdf/53-2-01g.pdf>
- Ζερβάκη, Ε. (2016). Ποια παιδιά γίνονται θύματα του σχολικού εκφοβισμού και ποιες είναι οι συνέπειες. Στο *Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου BULLYING – ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ: Ψυχοκοινωνικές, Εκπαιδευτικές Συνέπειες & η Αντιμετώπισή τους* (σσ. 399-404). Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Ανακτήθηκε 15 Οκτωβρίου 2021, από http://bullying.uom.gr/files_eiconf/Bullying-praktika%2027-3-2018.pdf
- Ζεργιώτης, Α. (2014). Η παιδική επιθετικότητα και η αντιμετώπισή της στο σύγχρονο δημοτικό σχολείο: Η περίπτωση της 49ης Περιφέρειας Δημοτικής Εκπαίδευσης Αττικής. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 7, 181-217. <https://doi.org/10.12681/jret.852>
- Καραμίντζιου, Α. (2008). *Εικόνα σώματος και σχολικός εκφοβισμός: με ποιο τρόπο οι μορφές θυματοποίησης και βίας σχετίζονται με την εκτίμηση για το βάρος και τη γενικότερη εξωτερική εμφάνιση σε κορίτσια και αγόρια ηλικίας 14-16 ετών*. (Διπλωματική εργασία). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. <http://ikee.lib.auth.gr/record/110583/files/gri-2009-2207.pdf>

- Μάγος, Κ. (2005). «Συνέντευξη ή Παρατήρηση;». Η έρευνα στη σχολική τάξη. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 10, 5-19.
- Μώραλη, Μ. (2018). *Ο σχολικός εκφοβισμός και το σχολικό κλίμα – Θεωρητική προσέγγιση και εμπειρική προσέγγιση*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Αλεξάνδρουπολη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/11072/1/MoraliM_2018.pdf
- Παπαναστασίου, Ε. Κ., & Παπαναστασίου, Κ. (2016). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (3η έκδ.). Λευκωσία.
- Ρεντίφης, Γ. (2016). Η σχέση του σχολικού εκφοβισμού με την οικογενειακή κοινωνικοποίηση του εφήβου. Στο Γ. Παπαδάτος, Σ. Πολυχρονοπούλου, Α. Μπαστέα (επιμ.), *Πρακτικά 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης* (σσ. 693-702). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε 6 Οκτωβρίου 2021, από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/edusc/article/view/415/377>
- Τσιώλης, Γ. (2018). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές – Μεθοδολογικές συμβουλές και Μελέτες Περίπτωσης* (σσ. 97-125). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης – Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής έρευνας.
- Χριστοδούλου, Θ. (2015). Η Κρίση στην Κοινωνία - Οικογένεια και ο Αντίκτυπος της στο Σχολείο (Φαινόμενο Σχολικής Βίας). *Επιστημονικό εκπαιδευτικό περιοδικό*, 3(2). Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021, από https://journal.educircle.gr/images/teuxos/2015/teuxos2/3_2-9.pdf

Ξερόγλωσση

- Al Ali, M. N., Gharaibeh, M., & Masadeh, M. J. (2017). Students' Perceptions of Characteristics of Victims and Perpetrators of Bullying in Public Schools in Jordan. *Nursing Research*, 66(1). <http://dx.doi.org/10.1097/NNR.0000000000000190>
- Belacchi, C., & Farina, E. (2012). Feeling and Thinking of Others: Affective and Cognitive Empathy and Emotion Comprehension in Prosocial/Hostile Preschoolers. *Aggressive Behavior*, 38, 150–165. Ανακτήθηκε την 16 Οκτωβρίου 2021, από https://www.academia.edu/28392700/Feeling_and_Thinking_of_Others_Affective_and_Cognitive_Empathy_and_Emotion_Comprehension_in_Prosocial_Hostile_Preschoolers
- Bollmer, J., Harris, M., & Milich, R. (2005). Reactions to bullying and peer victimization: narratives, physiological arousal, and personality. *Journal of research in personality*, 40(5), 803-828. Ανακτήθηκε την 15 Οκτωβρίου 2021, από <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.575>

- .3971&rep=rep1&type=pdf
- Duse, C. S., & Duse, D. M. (2021). Brief consideration on the use of the theatre of oppressed in anti-bullying activities in schools. *MATEC Web of Conferences* 343, (11015) <https://doi.org/10.1051/mateconf/202134311015>
- Ferguson, C. J., Miguel, C. S., Kilburn, J. C., & Sanchez, P. (2007). The Effectiveness of School-Based Anti-Bullying Programs: A Meta-Analytic Review. *Criminal Justice Review*, 32(4). <http://dx.doi.org/10.1177/0734016807311712>
- Graham, S. (2016). Victims of Bullying in Schools. *Psychological Science at Work in Schools and Education*, 55, 136-144. <https://doi.org/10.1080/00405841.2016.1148988>
- Gourneau, B. (2012). Students' Perspectives of Bullying In Schools. *Contemporary Issues in Education Research – Second Quarter*, 5(2), <http://dx.doi.org/10.19030/cier.v5i2.6929>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Voulgaridou, I., & Kokkinos, C. M. (2015). Relational aggression in adolescents: A review of theoretical and empirical research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 87-97. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.05.006>

Abstract

This research highlights the importance of children's opinion on the phenomenon of school bullying, defined as the repeated exposure of a person to unpleasant actions by a person or a group of people, intentionally causing them injury or discomfort (Ferguson, Miguel, Kilburn & Sanchez, 2007). From the children's interviews, it was observed that the students recognize the verbal, physical and emotional forms in which school bullying manifests itself in elementary school. In particular, they point out the intensity of the bullying challenge and its deeper consequences. As the main target of abusers, they pointed to the lowering of self-confidence of victims for a variety of reasons, while there was a dichotomy about whether abusers are weak or not. It is noteworthy that some students recognized that abusers also need help and focused on them, regarding the prevention of the phenomenon.

Key-words: school bullying, children's opinion, primary school.

Ιωάννα-Αργυρούλα Αθανασιά

Εκπαιδευτικός Προσχολικής Εκπαίδευσης
Καζανάκη 34, Νέα Ιωνία, Βόλος 384 46

Τηλ.: 6982576698

E-mail: ioannitsafi@gmail.com

Μαρίνα Σούνογλου

Επικ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Αργοναυτών & Φιλελλήνων, Βόλος 382 21

Τηλ.: 24210-74735, 6940302361

E-mail: masounoglou@uth.gr